טולה עמיר

תמרורות – פמיניזם ומרחב בישראל

במוסדות החינוך לאדריכלות בישראל יש כבר כמה שנים רוב נשי של סטודנטיות, אך רוב זה אינו נמצא בהלימה עם מספר המורות באותם מוסדות (יש רוב גדול למורים). כך גם באשר למספר האדריכליות המנהלות משרדים. היחס הזה מאותגר בפרסי ישראל לאדריכלות, ומתוך 15 המעוטרים זכו בפרס שתי נשים בלבד: דורה גד ב־1965 ועדה כרמי מלמד ב־2007. זהו כנראה ההסבר לכך ששאלה פשוטה של סטודנטית לאדריכלות הולידה את הרעיון לספר זה.

בחודש מרס 2014, ביום חמישי אחר הצהריים, הרציתי בפני סטודנטים תלמידי שנה ב׳ בבצלאל על התפתחותה של דירת המגורים בישראל מנקודת מבט נשית. ההרצאה כללה גם ציטוטים של אדריכל ותיק על ״מעמד האשה״ (השטיח שלמרגלות הכיור) ו״השקפת עולמה״ (החלון שמעל הכיור), ועסקה בעיקר בשינויים שחלו בתוכנית הדירה הישראלית בהשוואה לשינויים שחלו במבנה המשפחה.

בסוף ההרצאה ניגשה אלי סטודנטית צעירה וביקשה תובנות נוספות על הפרשנות הפמיניסטית של דירת המגורים הישראלית. כך הבנתי כי נדרשת מקראה כזו בעברית – מאמרים שיבחנו את המרחב הישראלי בעבר ובהווה מנקודת מבט פמיניסטית.

בהרצאה אחרת שנשאתי באותו חודש, בפני סטודנטים בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב, הבאתי דוגמאות של גבולות חברתיים במרחב. כשהתכוננתי להרצאה סקרתי גם את תמרורי הדרך בישראל וגיליתי, לתדהמתי, שנשים מופיעות בשני תמרורים בלבד: האחד באבן השפה המשופעת, שבעבר הוטבעו בה המילים ״לאם ולתינוק״. כיום כבר לא מייצרים הטבעה כזו, אך בקטלוג אבני הדרך של החברה הפריט עדיין נקרא בשם ״לאם ולתינוק״.

התמרור האחר הוא ״האט ילדים בדרך״ – תמרור אזהרה משולש, לבן במסגרת אדומה. בתמרור מצוירת ילדה עם צמות ואחריה צועד אחיה הגדול, השומר עליה. כך לפחות אנחנו מקווים, אך לאמתו של דבר ייתכן שזהו הפדופיל השכונתי.

משני אלה נולד הספר הזה: תיקון, והצעה חדשה לנושא ה״תמרורה״, הן בהיבטים התיאורטיים והן בהיבטים השימושיים; יש בו דיון בנושאים תכנוניים

בקני מידה שונים, אשר יועילו לציבור הרחב ולמתכננות בכל רמות התכנון ובכל התחומים שעניינם המרחב, האדריכלות, הגיאוגרפיה ותכנון נוף.

מיכל סהר ייצרה סט חדש של אופציות לתמרורי דרכים הפונים גם לנשים כשותפות במרחב. העבודה אִתה הולידה דיון בשאלות מרכזיות של פמיניזם, שמתבטאות למשל בחלופות לתמרור עצור – תמרור עצור עם מבנה יד נשי ותמרור עצור עם יד נשית שכוללת אפיון נוסף - טבעות (נשיות).

היד שמופיעה בתמרור העצור הקיים איננה בהכרח גברית. היא יד גנרית, ניטרלית מבחינה מגדרית. לעומת זאת, ניתן לראות בבירור כי היד המוצעת בסקיצה שלנו היא נשית הרבה יותר. כך נוכל לפתח דיון באופי התמרור – האם יד נשית יותר תיתפס על ידי הנהגות כיד סמכותית יותר, מובנת יותר? האם נדרש בכלל תיקון מהסוג הזה? האם יד מתוכשטת מייצגת אותי כנהגת? מתקשרת אתי טוב יותר? האם כדי לתקן את המצב הקיים בתמרורים צריך להמציא בכלל תמרור חדש? כזה שיראה את מקומי במרחב? אולי צורתו תהיה שונה? אולי הצבע שלו?

האם תמרורים מהסוג הזה יפוזרו באופן אחיד בכל מקום? רק מחציתם יוחלפו ויומרו בידיים נשיות? האם יותקנו רק באזורים שבהם יש רוב לנהגות, כמו למשל ליד מוסדות חינוכיים? האם יש לכבד ולהדגיש מרחבים בעלי נוכחות נשית גבוהה? או שמא לתמוך בשוויון בניהול המרחב?

האם תיקון מסוג זה יעזור לנשים להרגיש חלק מהמרחב? או שמא נדרשת גם מערכת משלימה או מערכת חלופית נוספת: אם נתייחס לתמרור הציווי כחלק מהמערכת הפטריארכלית שדורשת תיקון גמור, אולי נרצה תמרור שממליץ על המתנה, על מחשבה נוספת, על מבט לצדדים, תמרור שיבטא המלצה כמו "רגע, רגע", שימי לב.

השאלות הרבות שעולות בדיון על התמרור והתשובות האפשריות המרובות רק מדגישות את היעדרה של נקודת המבט הנשית בתכנון המרחבי.

תקוותי היא שמתכננות ומתכננים יקראו את המאמרים וישכילו להתייחס לנאמר בהם בתכנון העתידי, ויכללו בין שלל מרכיביו הרבים של התכנון גם ראייה של נשים, צורכיהן, מצוקותיהן ומגבלותיהן.

הקובץ אינו מתיימר לכסות את תחום הפמיניזם במרחב, אלא להתחיל מהלך – בתקווה שיתווספו עוד ועוד כתבים בנושא.

הספר מכיל 14 מאמרים, מתוכם 12 מאמרים כתובים, מאמר מצולם ובו עבודת אמנות המביאה לידי ביטוי רעיון פמיניסטי, ומאמר גרפי המתייחס לתמרורים במרחב הציבורי המקומי ומציע חלופות גרפיות לייצוג הנשים במרחב.

השם החלופי של הספר – 'עזרת נשים' – נולד מתוך ראייה ביקורתית של מקומנו בחלל בית הכנסת. אשתמש בשם זה כדי להתחיל את אינסוף התודות שאני מכירה לכל הנשים שעזרו.

ראשית, תודה רבה לכותבות המצוינות של קובץ זה, אשר התגייסו בתוך שלל תפקידיהן גם כדי לכתוב פרק לספר: לסיגל עדן אלמוגי, להנאא חמדאן־סליבא, לשלי חפץ, להדס צור, לטובי פנסטר ולאפרת איזנברג; תודה לשלי כהן, שותפה ותומכת בכל מיזם חברתי, פמיניסטי, אדריכלי; לטליה מרגלית, שותפתי לקליניקה האדריכלית בבית הספר עזריאלי לאדריכלות באוניברסיטת תל אביב; לדפנה מתוק, שתמיד מוצאת זמן לתרום מחשבה ומילים; לסיגל דוידי המצוינת, שעבודת הדוקטורט שלה על נשים אדריכליות בארץ ישראל המנדטורית ויצירת מודרניזם חברתי, עושה סופסוף צדק לדור ראשון של נשים מתכננות; לנטי שמיע עופר שיודעת לתת צורה למחשבה ביקורתית מקורית; לליהי עין גדי־דוידוביץ סטודנטית לשעבר שממשיכה ללוות את הסטודיו והוסיפה מבט בין דורי לספר, ולאמה רונית דוידוביץ־מרטון; לוורד פלוק שמוסיפה מבט עם הומור לכל דיון; ליעל אלואיל שמתגייסת לפרויקטים מרתקים.

במיוחד ברצוני להודות לחנה נוה, אשר תמכה ועודדה לאורך תהליך היצירה כולו, אתגרה את המחשבה משלב הרעיון ולאורך כל הדרך, וכתבה את המבוא המושכל לספר זה.

למועצת הפיס לתרבות ואמנות, שתמכה בנדיבות בהוצאת הספר; להוצאות הספרים חרגול ומודן, ובמיוחד לגבי סילון וליהונתן (חיליק) נדב; למיכל סהר, המעצבת המעולה, שתרמה גם מאמר גרפי ששואל את כל השאלות הנדרשות והביאה את רעיון הכריכה המבריק; לעדו בר־אל, שעבודה שלו מופיעה

על העטיפה ומגיעה לו תודה ענקית על נדיבותו; לעורכת הלשונית דפנה בר־און; לערן נוימן, שגייס את בית הספר עזריאלי לאדריכלות באוניברסיטת תל אביב כמוסד מלווה.

תודה להורי, חיה וגיורא עמיר, ש"הביאוני עד הלום" וכלקח מהמלחמה הגדולה והאיומה שעברו חינכו אותי ואת אחי למחשבה ליברלית ולשוויון, נושאים שנשכחו במערכת החינוך הישראלית הנוכחית, ואפשרו את הבסיס לפתח בגיל צעיר מודעות פמיניסטית.

לבתי מאי פונדק, לבן זוגה גיל רוטשילד ולבני ארם עמיר פונדק, שיחד אנחנו דנים רבות בנושא הפמיניסטי על גוניו הרבים; לבילי מוסקונה לרמן שהאירה את עיני; לגליה דאור שהוסיפה בי דעת; לטל זכות, האדריכלית המוכשרת שעובדת אתי במשרד, שבנדיבותה פינתה לי מקום לעסוק גם בספר הזה.

ואחרונה חביבה שירה אפרתי, הסטודנטית מתחילת הסיפור שגרמה לספר הזה להיות.